

УДК 37.035.6

Юрій ТУРТАЄВ

старший викладач кафедри військової підготовки
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв, Україна
e-mail: mail61@mail.ru

Сергій ОЛЬШАНСЬКИЙ

викладач кафедри військової підготовки
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв, Україна
e-mail: sdonnikolaevvdv@mail.ru

ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС ІДЕЇ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглянуто історичні періоди боротьби українського народу за свою незалежність, розглянуто динаміку розвитку системи військового виховання молоді України, її підготовки до захисту своєї незалежності в історичному контексті.

Ключові слова: історія, військово-патріотичне виховання, Збройні сили України, держава, український народ.

Боротьба українського народу за свою незалежність була тривалою і складною. Вона охоплює декілька взаємопов'язаних історичних періодів: давньослов'янський період, княжі часи (IX–XIII ст.), добу українського козацтва (XIV–XVIII ст.), період січового руху на Україні (XIX–XX ст.), радянський період (1917–1991 рр.) Кожен з гак мав свої історичні, соціально-психологічні умови та педагогічні засоби підготовки молоді до військового захисту держави.

Військово-патріотичне виховання молоді діалектичне поєднує в собі низку окремих напрямів виховання: військового, морального, правового та ін. Проте головним результатом виховних зусиль має стати готовність молоді до військово-патріотичної діяльності як внутрішнього системного утворення, що передбачає п'ять основних компонентів – освітній, фізичний, психологічний, соціальний і духовний.

Освітня готовність – це, передусім, обсяг знань героїчного минулого українського народу, історії його Збройних Сил.

Фізична готовність передбачає певний рівень розвитку в юнаків фізичної сили, витривалості, спритності, швидкості в рухах; сформованість необхідних для військової діяльності рухових навичок та вмінь.

Психологічна готовність включає в себе позитивну мотивацію участі учнів у військово-патріотичних заходах.

Соціальна готовність передбачає вірність бойовим та національно-історичним традиціям, військовому обов'язку, присязі та військовому статусу,

високу дисциплінованість, конструктивну соціально-комунікативну, громадське корисну та національно-громадянську активність.

Духовна готовність проявляється в наявності ідеалу, в пошуках юнаками та дівчатами життєвого смислу і цінностей; самоусвідомленні свого Я-фізичного, психічного, соціального; самоочищенні та самовдосконаленні.

Основною властивістю цих п'яти складових готовності, як показує аналіз кореляційного взаємозв'язку між ними, виступає військово-патріотична активність – внутрішня активна позиція молоді людини щодо військової служби.

Військово-патріотичне виховання є частиною національно-патріотичного виховання молоді. Основними напрямками виховання на сучасному етапі стають: підготовка активних, фізично загартованих, свідомих та ідейно переконаних фахівців високого рівня; виховання високих лицарських чеснот, шляхетності, толерантності, милосердя.

Пріоритетним стає спрямування на верховенство лицарських моральних чеснот над іншими цінностями. Для сучасної молоді все більш привабливими стають основні цінності козацької моралі – людяність, толерантність, щедрість, правдивість, справедливість, мужність, честь і гідність, ненависть до ворогів волі і свободи особистості та України.

Події останніх місяців дають підстави стверджувати, що переважна більшість громадян України, серед яких є і діти, і молодь, виявили високу патріотичну свідомість та міцну громадянську позицію. Це є свідченням системної виховної

роботи педагогічних колективів навчальних закладів. Тому одним із найважливіших завдань педагогів є продовження роботи з формування у молоді громадянських якостей, розуміння приналежності до Українського народу.

У давньослов'янський період військово виховання дітей проводилося змалечку в сім'ї і зводилось до фізичного розвитку, формування навичок захищатися, воювати з ворогом (стріляти з лука, кидати каміння, долати перешкоди тощо).

У період княжих часів війна була звичайним явищем на Україні, Військом керували князі, бояри, але оборона рідної землі була усвідомленою потребою всього народу. При першій потребі в похід на ворога йшли всі «від малого до великого» [2].

У кінці IX – на початку X століття військово виховання дітей простих людей, князів і бояр майже не відрізнялось. Воно не мало чіткого класового характеру, носило малокерований характер і здебільшого було родинним [6]. Батьки виховували у хлопчиків почуття вірності своєму народу, князеві, почуття поваги до полеглих в бою. Хлопці мали знати всі види зброї, вміти боротися, кидати спис, стріляти з лука, володіти мечем, шаблею, їздити верхи на коні, битися рукопаш. Для тієї доби були характерні перші настанови, повчання дітей щодо військової справи, якостей особистості, які вони повинні були сформувати у себе. Прикладом цього є відоме повчання Володимиром Мономахом своїх синів [10].

У другій половині X століття виховання дітей знаті та простолюду починає відрізнятися і набирає класового характеру. Справою підготовки дітей князів та бояр до військової справи, окрім сім'ї, все більше займаються воєводи [4]. В кінці X – на початку XI століття князь Володимир почав створювати при монастирях школи, в яких освіту отримували переважно діти феодальної знаті. Система військового навчання і виховання дітей в школі виконувала свою розвиваючу функцію і формувала у хлопчиків та юнаків якості, що були необхідні справжньому захисникові України.

Найвищого рівня розвитку досягло військово виховання молоді на Україні в XI – на початку XII століття. Часті війни, походи змушували державу, сім'ю, громадськість об'єднувати свої зусилля на завчасну підготовку молоді до військового захисту, формували еліту українського війська – лицарство.

В XIII–XIV віках Українські землі потрапляють під владу литовських, польських, угорських князів, королів. Це негативно позначилось і на готовності молоді до боротьби з ворогом.

У XIV–XVIII столітті, в період козаччини, поступово в українській молоді починає викристалізовуватись образ нового захисника – козака: слав-

ного лицаря, патріота свого народу, людини вільної, рішучої, хороброї [1].

До середини XVI століття цілеспрямована військова підготовка підлітків та юнаків з боку держави та суспільства не велась. Вона в основному проходила лише в сім'ї, де здійснювалась не тільки на словах, а й на справах і вчинках батьків, які сприймалися дітьми як святі. Слово і позиція батька розглядалися дітьми, як поклик століть, як совість, голос предків [9]. В сім'ї формувалась патріотична спрямованість особистості засобами народного козацького фольклору (пісні, билини, розповіді). Вони виховували у дітей почуття любові до козаків, болю за страждання, які завдавали Україні її вороги, вселяли віру і надію на краще життя.

В кінці XVI століття, з утворенням Запорізької Січі, розпочався процес поступового залучення молоді до навчання військової справи. Буваючи в походах у різних районах України, козаки прагнули залучити на Січ молодих хлопців. Сім'ї інколи самі бажали віддати своїх дітей на навчання до козаків, тому що бачили в них славних лицарів. Крім бідних молодиків, йшли до козаків, щоб навчитися лицарській справі і панята з Русі, Поділля, Польщі [6].

На Січ приймали навіть десятирічних хлопців, але до війська, до «товариства» записували тільки тих, яким минуло 20 років. Останні повинні були пройти серйозні випробування, а саме, показати вміння володіти зброєю, орієнтуватися на місцевості, проявляти сміливість, дотепність.

На початку XVII століття при церквах почали створювати січові та козацькі школи. Вони були не тільки осередками військового, фізичного вдосконалення, а й центрами духовності, де одночасно задовольнялись потреби особистості у навчанні і культурному розвитку. С. Сірополко писав, що в цих школах хлопчиків учили всьому: богу молитися, «на коні реп'яхом сидіти, шаблею рубати і відбиватися, з рушниці гострозору стріляти й списом добре колоти» [5].

Значну роль у формуванні національної ідеології, світогляду, патріотизму відіграла діяльність при школах громадських молодіжних козацьких осередків (гуртків, загонів, об'єднань), які мали різну спрямованість і сильний вплив на дітей.

Одночасно з цим у січових та козацьких школах існувала ціла система емоційно-вольової підготовки та вишколу молодих людей, що готувались до козацької служби. Прикладом для молоді були старші козаки, які проявляли міцний фізичний гарт, силу волі, витримку, мужність, відвагу, вміли спеціальними психологічними вправами концентрувати свою волю, енергію на подолання життєвих труднощів, перешкод, ворогів в бою тощо.

У XVIII столітті настав період занепаду козацької держави. Це призвело до певного згортання військово-патріотичного виховання та підготовки молоді до військової справи.

Кінець XIX, початок XX століття був ознаменований новим підйомом національно-визвольної боротьби українського народу. Центром її тоді стала Західна, Галицька Україна, де зародився молодіжний стрілецький рух.

Напередодні першої світової війни пройшло зростання національної свідомості народу, його прагнень до незалежності і свободи, що викликало, потребу в українській молоді організуватись у таємні громадсько-політичні гуртки та товариства. Назву «Січ» стрілецьке товариство запозичило від січового козацтва і в нього входили старші юнаки та і дівчата, дорослі люди, які поповнювались за рахунок пластунів – членів дитячих молодіжних товариств. Таємні гуртки «Пласту» об'єднували вихованців шкіл та гімназій [6].

В такій громадсько-корисній діяльності в учнів формувались і патріотичні мотиви (почуття любові до рідного краю, гордості за його минуле), проходив фізичний, професійний розвиток.

Досвід, отриманий дітьми шкільного віку у пластунських організаціях, був хорошою базою для продовження ними громадської діяльності в організаціях «Січ», «Сокил».

З утворенням Легіону Українських Січових Стрільців було організовано військову школу, що складалась із кількох сотень і мала власне господарство. В боях за звільнення України від царського режиму, австрійської монархії січові стрільці проявляли високу волю, моральні якості «вони могли терпіти голод, холод, зажерливих паразитів, а в умовах суворої зими де вмерли лише завдяки підтримці місцевого населення» [3].

Після 1917 року процес військової підготовки молоді України стає суперечливим і нерівномірним. В травні 1918 року був прийнятий декрет про перехід до загальної військової повинності всіх трудящих для комплектування Червоної Армії.

В період громадянської війни основна маса українських дітей, як і дітей з інших країн Росії, не була залучена до вивчення військової справи. У 1923 році загальне військове навчання громадян було відмінено і поширення військових знань серед учнівської молоді проводилось лише через громадські організації ВНТ, ТСО, ТСОАвіаХім, інші.

З 1925 року допризовною підготовкою була охоплено лише 1/3 шкіл України. Решта учнів мала змогу вивчати військову справу лише в оборонних товариствах, гуртках, які працювали в школах та позашкільних закладах. У 1920–1930 роках на Україні зростає кількість шкіл, де проводиться

допризовна підготовка учнів, але рівень готовності учнівської молоді до військової служби на початку 30-х років був визнаний незадовільним [8].

Причинами низького рівня готовності молоді, до служби в армії в цей період були:

- введення військової підготовки в молодших класах, неузгодження її змісту, форм з віковими можливостями дітей;
- діяльність оборонних організацій носила ізольований формальний характер, не узгоджувалась з допризовною підготовкою молоді;
- для проведення військової підготовки з учнями були залучені офіцери, які мали недостатній рівень психолого-педагогічної підготовки;
- перші навчальні посібники для учнів з військової справи були написані занадто складно, погано доступною для учнів військовою мовою.

З початку 30-х років розмежовуються обов'язки Наркоматів освіти, оборони, громадських організацій з питань підготовки молоді до захисту держави. Створюється ряд військових спецшкіл, які готують резерв для військових училищ (авіаційних, артилерійських, військово-морських тощо). Вводиться програма початкового військового навчання учнів середніх шкіл, робфаків, технікумів, вузів, які не були охоплені військовою підготовкою.

В кінці 30-х років активізується діяльність військово-патріотичних клубів, закладаються нові форми військово-патріотичної роботи серед молоді України: походи по героїчних місцях періоду громадянської війни, військові ігри на місцевості, екскурсії в частини Червоної Армії. Участь в їх організації беруть піонерська, комсомольська організації [7, 8].

У 1939 році виходить новий закон про загальний військовий обов'язок. В школах створюються військові кабінети, стрілецькі тири, спортивні майданчики. У 5–7-х класах учні знайомляться із завданнями армії, озброюються елементарними знаннями та початковими військовими навичками. Підготовка учнів старших класів ставила метою формування особистості патріота, відданого справі партії, озброєння його знаннями, практичними вміннями в обсязі підготовки бійця.

В ситуації загрози СРСР з боку фашистської Німеччини зростала патріотична свідомість суспільства, посилювалась роль сім'ї в підготовці дітей до захисту держави. З введенням Постанови Держкомітету оборони СРСР про обов'язкове навчання всіх громадян військовій справі, учні 1–4-х класів проходили військово-фізичну підготовку, 5–7-х класів початкову військову, а 8-х класів – допризовну підготовку.

Поряд з формуванням в учнів свідомої мотивації до захисту держави (почуття патріотизму, любові до Батьківщини) розвиваються необхідні їм фізичні, вольові якості, навички взаємодії в складі відділення, взводу.

На перший план у військовій підготовці висуваються комплексні тренування, воєнізовані кроси, змагання з військово-прикладних видів спорту. В програми окремих дисциплін (географія, фізика, хімія) вводяться елементи військової справи. На територіях, не зайнятих ворогом, активізується діяльність учнів в сфері надання допомоги пристарілим, родинам фронтовиків і тих, що загинули, в ремонті шкіл. На територіях України, зайнятих фашистами, частина учнів залучалась до діяльності в підпільних групах, організаціях, приймала участь партизанському русі.

Після закінчення війни, спостерігається зниження рівня військово-патріотичного виховання молоді. Воно проходить менш організовано, спонтанно, лише під враженням минулих подій.

З лютого 1962 року допризовна підготовка зовсім вилучається зі шкільної програми. Формування готовності молоді до служби в Збройних Силах повністю перекладається на заняття з цивільної оборони і на військово-патріотичне виховання. Разом з тим появляються нові форми виховної роботи в громадських молодіжних організаціях: військово-спортивні ігри «Орлятко», «Зірниця», створення музеїв слави, ін. [6].

Відсутність цілеспрямованого керівництва справою підготовки молоді до служби в Збройних Силах призвело в кінці 60-х – на початку 70-х років до значного зниження готовності юнаків до військової служби.

У 1968 році приймається постанова, згідно з якою в старших класах середньої загальноосвітньої школи та на перших курсах професійно-технічних училищ, технікумів вводиться початкова військова підготовка. При цьому програми з початкової військової підготовки не повністю враховували потреб учнів у фізичному, психічному розвитку особистості; ряд тем з предмету були важкими для засвоєння учнями.

Кризові явища в СРСР в 90-х роках, негативно позначились і на процесах підготовки молоді до захисту держави, рівні їх готовності до військової служби.

За роки незалежності держави, спостерігаємо падіння рівня військово-патріотичного виховання молоді, незадовільне відношення до системи вивчення предмету «Захист Вітчизни» та уроків з загальної фізичної культури в старших класах, що не відповідає прийнятим стандартам навчання у передових країнах світу.

Першою та основною причиною є відверто не державний підхід чиновників з Міністерства освіти і науки України до вивчення предмета «Захист Вітчизни» в загальноосвітній школі:

- майже відсутня підготовка фахівців предмету «Захист Вітчизни» (в державі, де двадцять тисяч загальноосвітніх шкіл, є тільки один вищий навчальний заклад, який готує вчителів предмету – і тільки за додатковою спеціальністю);
- понижено статус вчителя предмету (скасована посада заступника керівника навчального закладу з військово-патріотичного виховання, більш того, посаду вчителя предмету займають не компетентні, без військової підготовки особи);
- безпідставно скорочено години вивчення предмету;
- відсутня необхідна навчальна матеріальна база.

Аналізуючи в цілому динаміку розвитку системи військового виховання молоді України, її підготовки до захисту свободи і незалежності в історичному контексті можна зробити ряд висновків.

Процес підготовки особистості до захисту держави обумовлювався конкретними суспільно-історичними умовами розвитку України, рівнем національної свідомості народу.

Військове навчання та виховання дітей найбільш успішним було в ті періоди, коли вони найповніше враховували досвід героїчного минулого, історичні традиції, етнопсихологічні особливості народу України.

В історичному аспекті процес підготовки молоді до захисту України зазнавав суттєвих змін і трансформацій. З плином часу він переходив з родинного до родинно-суспільного (родинно-шкільного), а від нього – до державно-суспільного.

На формування готовності молоді до захисту національної безпеки України впливає не тільки соціально-історична ситуація розвитку держави, але і відповідність її змісту, формам, методам військового навчання і виховання.

Список використаних джерел

1. Брайчевський М. Походження запорізького козацтва / Козацька газета. — Житомир. — № 0. — 1991. — С. 2.
2. Крип'якевич І. Історія українського війська. — Львів : Світ, 1992. — 763 с.
3. Правдюк О. Січові стрільці в піснях і в реальній дійсності // Народна творчість та етнографія. — 1991. — № 3. — С. 3—10.
4. Рибаків Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. — М. : Наука, 1982. — 590 с.
5. Сірополко С. Історія освіти на Україні. — Львів : Діло, 1937. — 83 с.

6. Темко Г. Д. Військове виховання на Україні: історія розвитку та сучасні проблеми / Г. Д. Темко, М. І. Томчук. — К. : Варта, 1996. — 102 с.
7. Тищенко І. Г. Військово-патріотичне виховання учнів у довоєнний період // Радянська школа. — 1973. — N 2. — С. 40—43.
8. Третьяков В. В. Развитие теории и практики начального военного обучения учащихся общеобразовательных школ (1918-1983гг.). — К. : Минпрос УССР, 1984. — 285 с.
9. Українська козацька педагогіка // Освіта. — N 9. — 1 вересня 1992. — С. 1—4.
10. Хрестоматія по історії педагогіки / Сост. Н. А. Желваков. — Госучпедиздат, 1938. — Т. 4. — С. 1—56.

References

1. Braichevskii M. (1991). Pokhodzennia zaporizkogo kozatstva [Origin of Zaporizhzhya Cossacks]. Kozatska gazeta. — Cossack newspaper. Zhitomyr: N 0, s. 2 [in Ukrainian].
2. Kripiakevich I. (1992). Istoriia ukrainskogo viiska. [History of the Ukrainian troops]. Lviv: Svit, s. 763 [in Ukrainian].
3. Pravdyuk O. (1991). Sishovi strilsti v pisniakh I v realnii diisnosti. [Sich arrows in songs and in reality]. Narodna tvorshist ta etnografiia. [Native creativity and ethnography]. № 3, s. 3-10 [in Ukrainian].
4. Rybakov V. A. (1982). Kievskaiia Rus i drugie kniahgestva XII-XIII vv. [Kievan Rus and Russian principalities of the XII-XIII centuries]. Moscow: Nauka, s. 590 [in Russian].
5. Siropolko S. (1937). Istoriia osvity na Ukraini. [History of education in Ukraine]. Lviv: Dilo, s. 83 [in Ukrainian].
6. Temko G. D., Tomshuk M. I. (1996). Viiskove vykhovannia na Ukraini: istoriia rozvytku ta sushasni problemy. [Military education in Ukraine: history of development and modern problems]. Kyiv: s. 102 [in Ukrainian].
7. Tichenko I. G. (1973). Viiskovo-patriotyshne vykhovannia ushniiv u dovoennyi period. [Military-patriotic education of students in the pre-war period]. Radianska shkola. [Soviet school]. № 2, s. 40-43 [in Ukrainian].
8. Tretiakov V. V. (1984). Razvitie teorii i praktiki nashalnogo voennogo obusheniia ushachikhsia obcheobrazovatelnykh shkol. [Development of theory and practice of initial voenno GO of the instruction of the students of the general education schools]. Kiev: Minpros, USSR, s. 285 [in Ukrainian].
9. (1992). Ukrainska kozatska pedagogika. [Ukrainian Cossack Pedagogy]. Osvida. № 9, s. 1-4 [in Ukrainian].
10. Zhelvakov N. A. (1938). Khrestomatiiia po istorii pedagogiki. [Reader on the history of pedagogy]. Gosushpedizdat, T. 4, s. 1-56 [in Russian].

Туртаєв Ю. В., Ольшанський С. І. Исторический генезис идеи военно-патриотического воспитания молодёжи в украинском обществе

В статтє рассмотрєны исторические периоды борьбы украинского народа за свою независимость, рассмотрєна динамика развития системы военного воспитания молодёжи Украины, её подготовку к защите свободы и независимости в историческом контексте.

Ключевые слова: история, военно-патриотическое воспитание, Вооруженные силы Украины, государство, украинский народ.

Turtaev U., Ol'shans'kyi S. The historical genesis of the idea of military-patriotic education of youth in the Ukrainian society

The article considers the historical periods of the struggle of the Ukrainian people for their independence, the dynamics of development of the system of military education of the youth, her training to protect the freedom and independence in a historical context.

Key words: history, military-Patriotic education, the Armed forces of Ukraine, the government, the Ukrainian people.

Стаття надійшла до редколегії 11.11.2017